

Spraakwater voor doven

Spreken met gebaren is de taal der doven. Hun taal staat echter ver verheven boven het gekkebekkentrekken en amedchtig gespant met handen en voeten waarmee horenden zich in den vreemde verstaanbaar plegen te maken. Dove acteurs brengen gebarenpoëzie, er zijn gebarendialecten en zelfs muziek wordt 'hoorbaar' in gebarentaal.

Over de ongelooflijke rijkdom van gebarentaal.

Door Will Gerritsen

Foto's Annemiek Mommers

Het is doodstil en donker in het Maas-trichtse Vestzaktheatertje. De spots priemen met hun helwitte vingers naar een acteur die op het podium een staccatogedicht van Simon Vinkenoog voordraagt. De woorden buitelen over elkaar heen, als lottoballetjes in een draaiende trommel. „Aminozuren, amoeben, ongewervelden!“... „Vreemd en vervreemd, er toe-doend en niet aflatend“... „Wellende woorden, zwemmende akkoorden.“ Wellende woorden? Wij hebben nog geen woord gehoord. En toch zitten hier in de zaal sommige bezoekers heerlijk te genieten. Zoals Maria ten Haaf. „Heel leuk vond ik het. Een gewone theatervoorstelling kan ik niet volgen. Dan zit je er maar te zitten,“ vertelt ze na afloop in het theater-café. Een tolk vertaalt haar reactie. Want Maria is doof. Evenals Wim Emmerik van het Handtheater, de acteur die zojuist op het podium stond.

Hij brengt voor doven geschreven poëzie tot leven in gebarentaal. In een razend samenspel van hand- en vingerbewegingen, gecombineerd met een snel wisselende mimiek en soms een klankstoot, draagt hij de gedichten voor. Een doventolk leest ten gerieve van de horende toeschouwers de tekst voor of vertaalt de eigen gebarengedichten van Emmerik.

We staan versteld. Hoe vertaalt je nou *schwere Wörter* als aminozuren en amoeben in gebarentaal? Wim Emmerik: „Daarvoor bestaan geen specifieke gebaren. In zo'n geval ga je als vertaler terug naar de onderliggende betekenis. Aminozuren zijn de organische verbindingen waaruit eiwitten zijn opgebouwd, de elementaire bouwstenen van het leven. Ik combineer de vorm van aminozuren met een beweging voor 'heel klein' en 'leven'. Een amoebe is een eencellige. Ik heb het gebaar voor cel gecombineerd met het spasme van eencelligen. Voor begrippen als 'vervreemd', 'er-toe doend' en 'niet aflatend' bestaan gebaren. Dat is dus met de vertaling geen probleem. Als de zin goed wordt vertaald, komt deze in de Nederlandse Gebarentaal (NGT, de standaardgebarentaal, red.) bij doven net zo goed over als een gesproken tekst bij horenden. Trouwens, rijmwoorden bestaan in gebarentaal ook. Het rijm is dan niet auditief, -in klank-, maar visueel: in een handvorm of in een beweging.“

Gebarentaal is toegerust voor vrijwel elke situatie. Een dove kan vloeken en schelden, liederlijke taal uitslaan, moppen tappen (Maria ten Haaf vertelt ons een grap over een gezelschap Belgen in een neerstortend vliegtuig), iemand hartstochtelijk de liefde verklaren en gebarenspeelingen maken, net zoals horenden woordspelingen maken. Alle woorden en namen zijn te gebaren, desnoods met het handalfabet, waarin voor elke letter een bepaalde vingercode wordt gebruikt. Er zijn vreselijk saaie 'sprekers' en er zijn geboren 'verhalvertellers', doven die over een uitgebreid mimiek-repertoire beschikken. Met gebarentaal kan een dove op informele toon klessebessen, bijvoorbeeld thuis of in de kroeg. Of als een beschaafde bobo converseren in formeel vergaderjargon. Kortom, gebarentaal heeft niets te maken met het armzalige toneelstukje dat een toerist in de kashba van Cairo met zijn handen en voeten opvoert om te pingelen. Gebarentaal is geen pantomime, want dan zou iedereen het begrijpen. Wie een video-opname van een gebarende dove probeert te volgen, staat met de mond vol tanden, ook als die in ultra-slowmotion draait. Trouwens, een dove zal zich met de Nederlandse gebarentaal in den vreemde nauwelijks verstaanbaar kunnen maken. Elk land heeft immers zijn eigen gebarentaal en zijn eigen gebarendialecten. Een dove Nederlander zal het woord 'verhuizen' meestal uitdrukken door met beide han-

den een bepaalde horizontale beweging te maken. In Mokum maakt een dove om voor de hand liggende redenen een optakelende beweging. Deze verscheidenheid maakt alvast één ding duidelijk: gebarentaal is een natuurlijke taal en geen kunstmatige taal die door een geleerde met Esperanto-achtige ambities is geconstrueerd. „Gebarentalen zijn vanzelf gegroeid, ze zijn bij doven ontstaan uit een diepe menselijke behoefte aan communicatie“, zegt de Amsterdamse taalwetenschapper Heleen Bos. „Ieder mens wordt geboren met het vermogen taal te gebruiken, doven dus ook. Gebarentaal is de taal van de dovengemeenschap. Een taal ontwikkelt zich vanzelf binnen een groep van mensen die veel contact met elkaar hebben.“

Gebarendialecten ontstonden toen de ver-

EEN DOVE KAN MET GEBAREN VLOEKEN EN SCHELDEN, MOPPEN TAPPEN OF IEMAND DE LIEFDE VERKLAREN

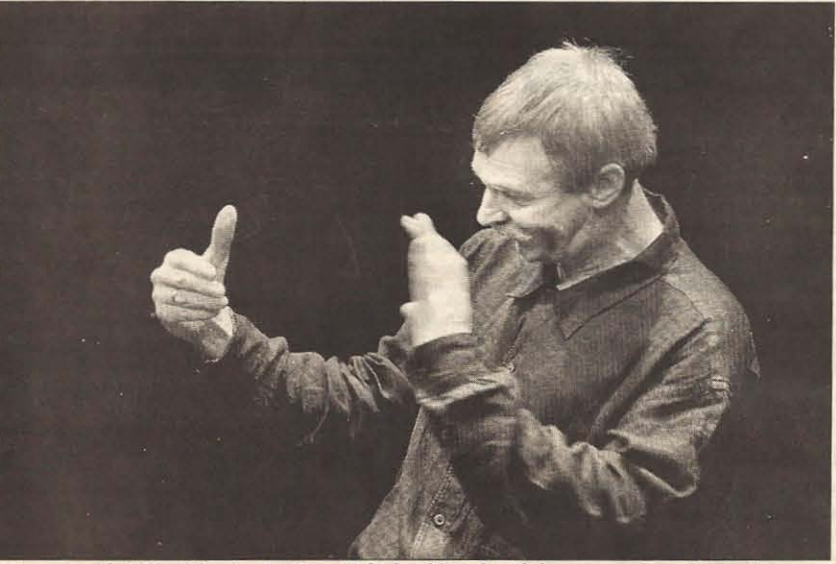
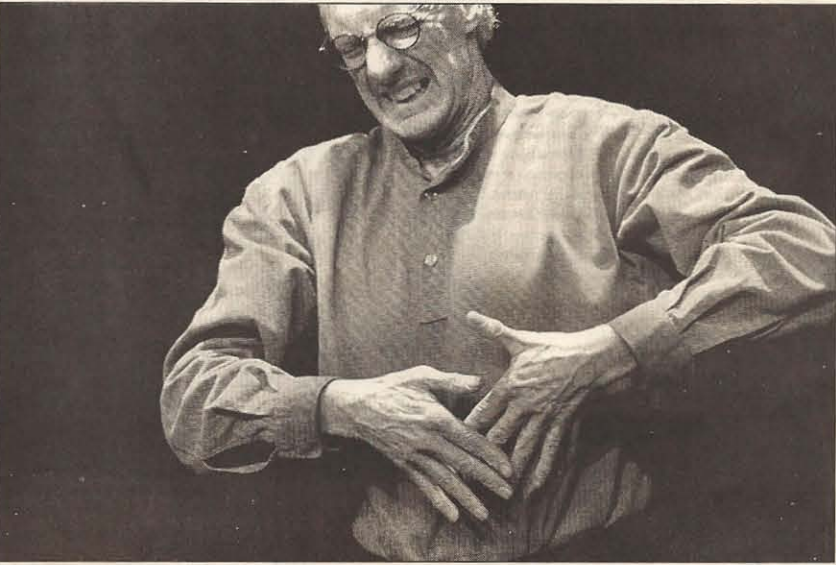
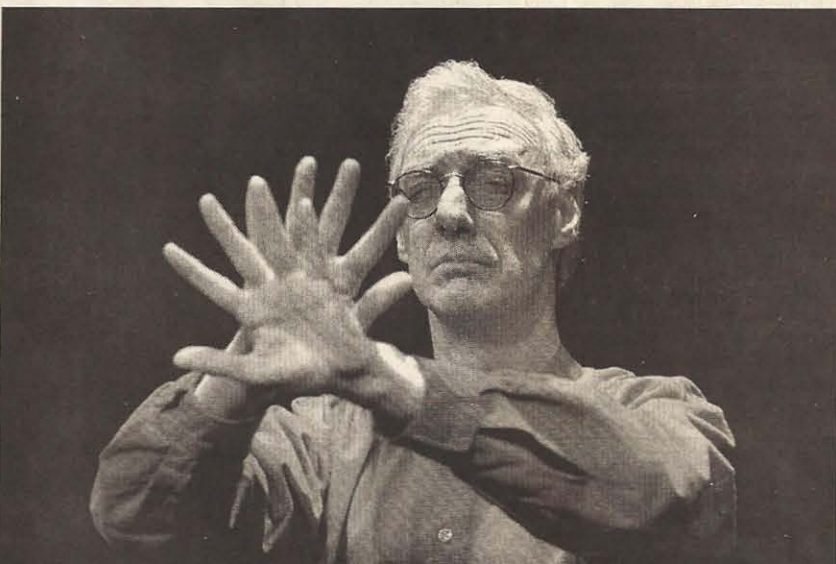
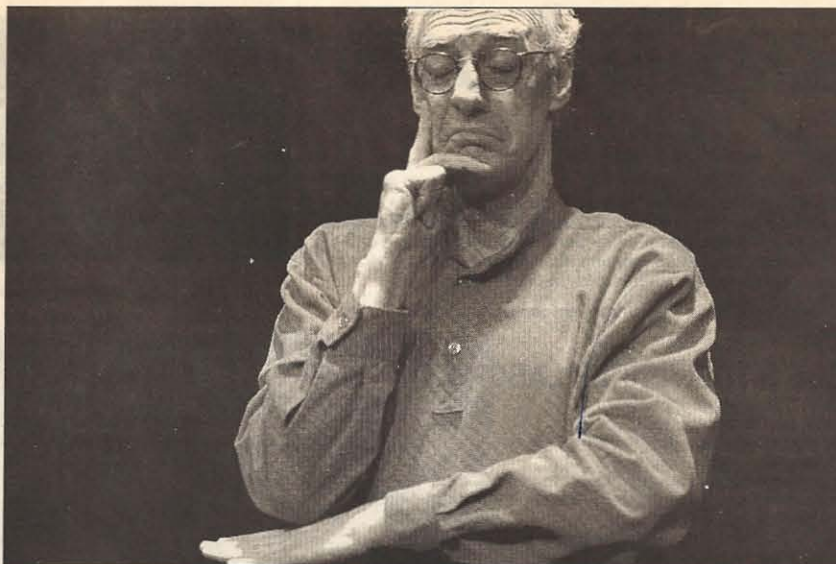
schillende dovengemeenschappen in en rond de vijf internaten in ons land weinig contact met elkaar hadden en elk hun eigen 'streektaal' bezigden. De dovenscholen zagen lange tijd geen heil in het onderwijzen van gebarentaal die ze zelfs verboden of onderdrukten. Orale opvoeding, -leren spreken en spraakfzieren-, stond voorop. Zo kwam het dat de pupillen hun 'illegale' taal alleen onderling in praktijk brachten. „De kinderen leerden van elkaar nieuwe gebaren. Dat ging natuurlijk niet echt gestructureerd, zodat er in de loop van jaren veel variatie is ontstaan“, vertelt directrice Corline Koolhof van het Nederlandse Gebarentaalcentrum, een instituut dat leermiddelen ontwikkelt in de Nederlandse Gebarentaal. Variatie niet alleen in dialecten, maar ook in seksgebonden gebaren. In de gescheiden internaten voor jongens en meisjes ontstonden vroeger verschillende gebaren voor dezelfde begrippen. Zoals 'dokter'. Bij de meisjes liep een andere dokter visite dan bij de jongens en beide groepen gaven hun arts een naamgebaar dat naar zijn uiterlijk verwees. Van lieverlede werd dit hêt gebaar voor 'dokter'. Koolhof vat verschillende gebaren met dezelfde betekenis of als synoniemen. Net zoals een horende beurtelings over een dokter of een arts kan spreken.

De Nederlandse Gebarentaal die tegenwoordig op de scholen wordt onderwezen, berust op een lexicon van voorkeursgebaren die in gebarenboeken worden vastgelegd en sinds kort ook op cd-roms. Overigens zijn alle doveninstituten bezig tweetalig onderwijs in te voeren, NGT en gesproken/geschreven Nederlands. Gebarentaal is gebouwd op een stevig skelet van grammaticale regels. Taalwetenschappers bestuderen al tientallen jaren de ogenschijnlijk warrige stroom gebaren waarachter echter een duidelijke systematiek schuil gaat. Doven gebruiken hulpwerkwoorden, vervoegen werkwoorden en kennen een vragende, ontkennde of bevestigende vorm. Ze beschikken over een systeem van persoonlijke voornaamwoorden of persoonlijke verwijzingen: een dove spreker wijst Jantje en Pietje, in-

dien die afwezig zijn, een denkbeeldige, vaste plek in de ruimte om zich heen toe. Zodra de spreker iets over Jantje of Pietje opmerkt, wijst hij naar dat vaste punt. Gaat het om een kennis die doof is, dan zal hij uiteraard diens naamgebaar doen. Ouders van een doof kind zijn er de laatste jaren op gebrand hem of haar snel een naamgebaar te geven. Koolhof: „Dat was tien jaar geleden nog niet zo. Kinderen gaven op de scholen elkaar een naamgebaar, dat vaak verwees naar het uiterlijk.“ Kinderen kunnen dan genadeloos zijn: sproet, dikke, rooie, flapoor, kleine, schele. „Nu kiezen ouders in overleg met dove volwassenen voor een naamgebaar dat heel mooi is om te zien.“

Evenals elke levende taal is gebarentaal permanent aan verandering onderhevig. De gebarenschat dijt elke dag uit en kent voortdurend mutaties. Een commissie van dove NGT-docenten buigt zich hier regelmatig over om uniformiteit te bereiken. Corline Koolhof: „De Sovjet-Unie werd vroeger met een gebalde vuist uitgedrukt, maar dit gebaar is tegenwoordig achterhaald en is door een ander vervangen. Gabberhouse? Een jongere heeft een gebaar hiervoor voorgesteld, maar dat moet nog in de commissie.“ De NGT neemt ook leengebaren uit vreemde talen over. Uit de Amerikaanse gebarentaal komen veel computertermen. Is er dan ook een gebaar voor 'internet'? „Ja hoor“, zegt Koolhof. En cd-roms? Ze maakt een gebaar waarin ze de vorm van het schijfje uitdrukt. Maar hoe gebaar je dan een gewone audio-cd, vraagt de verslaggever hardnekkig doch ietwat onnozel door. Een lachje: „Kijk eens, een cd is niet iets waar doven het vaak over hebben.“ Toch kunnen doven dankzij gebarentaal muziek 'beluisteren'. Corline Koolhof is als gebarentolk lid van de band Silhouet. Bij optredens voor doven zet ze de nummers om in gebarentaal. „Ik probeer muziek visueel te maken, niet alleen door de tekst te gebaren, maar ook door de emoties in de muziek, de intensiteit en het ritme over te brengen. Bij een bluesnummer trek ik bijvoorbeeld een gepijnigd gezicht. Ik probeer dus een visueel aantrekkelijke vorm te vinden. Er zijn doven die de muziek hartstikke leuk vinden. Ze kennen bepaalde nummers die ze ook kunnen meegebaren.“

Gebarentaal heeft het tij mee. Zo is de overheid van plan de NGT officieel als taal te erkennen, net zoals dat met de Friese taal is gebeurd. Erkenning is er ook van het Nederlands Genootschap van Vertalers dat vorig jaar de Hieronymus-prijs aan Corline Koolhof toekende voor haar werk als tolk/vertaler. Ze heeft van alles in de NGT vertaald. Films, boeken, de troonrede op de televisie. Een lastige klus: probeer maar eens ambtelijk abracadabra als 'franchise' en 'wiebeltax', waarvoor geen gebaar bestaat, voor doven te vertalen. „Je probeert dan zo'n begrip uit te leggen, maar dat moet beknopt, anders is de koningin alweer tien zinnen verder.“ Haar ouders zijn doof, reden waarom ze gebarentaal met de paplepel ingegoten heeft gekregen. Ze ging al als kind mee naar de dokter, notaris of gemeentehuis om te tolken. Of naar de ouderavond, waar ze de waarheid over haar schoolprestaties naar haar eigen hand kon zetten, zoals ze lachend constateert. Dan serieus: „Ik was als kind altijd bezig om bruggen te bouwen tussen mijn ouders en de horenden. We kregen thuis telefoon toen ik drie jaar was. Als ik van drie voerde je dan voor je ouders telefoongesprekken.“ Leuk natuurlijk, maar daartegenover stond het gaandeweg groeiend besef dat de buitenwereld haar ouders niet voor vol aanzag. „Voor een kind is dat een enorme belasting. Stel je voor: mijn vader kreeg bij de slager in het dorp waar we vroeger woonden telkens na het afrekenen een plakje worst. Gelukkig komt er nu steeds meer begrip voor doven en respect voor gebarentaal.“

Acteurs van het Handtheater in Maastricht beelden de rijkdom van gebarentaal uit.